

Zaključno moramo istaknuti da u Europi, i baš zapadnoj i srednjoj, jedva da ima naroda na čijem se teritoriju govorilo toliko jezika kao u Hrvatskoj, osobito u južnoj. Pa ipak, to nije smetalo da u XIX. st. postanemo jedinstvena nacija. Hrvatski je jezik bio u stvarnom sukobu jedino s mađarskim.

Sažetak

Ivan Pederin, sveučilišni profesor u miru, Zadar
UDK 811.163.42-26(091), izvorni znanstveni rad
primljen 20. studenoga 2014., prihvaćen za tisak 14. travnja 2015.

Adjacency of the Croatian Language to Other Languages on Croatian Territory

The paper describes the permeation of the Croatian language with adjacent languages that were frequently used as languages of political domination or great prestige. The author speaks about the language power of the Croatian South and the Croatian North. In Europe, more precisely in West and Central Europe, there is hardly any other nation on whose territory so many languages were spoken as it is the case with Croatia, especially in its South. However, this fact did not prevent the Croats to become one united nation in the 19th century. The only language with which Croatian was in actual conflict was Hungarian.

NULTA MORA I PRAVILO POMICANJA SILINE ZA JEDNU MORU

Josip Užarević

Nulta mora jest teorijska konstrukcija koja u prvome redu služi za objašnjenje uzlazne i silazne intonacije kratkih slogova, ali ima i šire značenje.¹ U knjizi Zajednička povijest hrvatskih narječja Iva Lukežić piše:

„Svakome samoglasniku u načelu pripadaju dvije more (ǎǎ) koje mogu prihvatiti prozodijska obilježja svakoga od tri starohrvatska naglaska [ˊ, ˆ, ˘]. Dugi samoglasnici ostvaruju duljinu aktiviranjem dviju mora, a kratki samoglasnici ostvaruju kraćinu aktiviranjem samo jedne more. Na dugim se samoglasnicima ostvaruju dugi naglasci, pri čemu su obje samoglasnikove more zauzete: prva silinom, a druga trajanjem (ǎǎ) ili obrnuto, prva trajanjem a druga silinom (ǎ ǎ).² Na kratkim se samoglasnicima ostvaruju

---

¹ Izraz *nulta mora* načinjen je po analogiji s nazivom *nulti morfem*: to je slučaj kad izostanak morfema nosi neko konkretno gramatičko značenje. Sličnoga je tipa izraz *minus-postupak* kojim se služe (ruski) semiotičari pri strukturnoj analizi umjetničkih djela.

² Ovdje bi svakako trebalo dodatno objasniti kategoriju trajanja. Jer i prva mora, koja nosi silinu, ima obilježje trajanja: razlika je dakle samo u tome koja je mora nositelj siline, a koja to nije. Napomenimo da su stari Grci određivali moru kao *chrōnos prōtos* – prvotno vrijeme, tj. kao najmanju jedinicu vremenskoga trajanja u stihu.

kratki naglasci, a zauzeta je samo jedna mora, prva ili druga, ona koja nosi silinu (ǎø ili øǎ). Naglasci sa silinom na prvoj mori imaju silaznu, a naglasci sa silinom na drugoj mori uzlaznu intonaciju. [...] Pokratak se dugoga samoglasnika svodi na pasiviziranje jedne njegove dotad aktivne more, a duljenje kratkoga samoglasnika na aktiviranje jedne njegove dotad pasivne more.“ (Lukežić, 2012.: 117.)

Kao polaznu valja uzeti sljedeću postavku: silina se, a s njom i visina i cijeli naglasak, kreće unutar sloga za jednu moru, a kada doprije na granicu sloga, silina prelazi u sljedeći slog te tako postupno doprijeva do krajnjega odnosno početnoga sloga fonetske riječi. Ta se procedura može označiti kao *pravilo (zakon) pomicanja siline za jednu moru (pravilo jednomornoga pomicanja siline)*. Nulta mora pritom znači: „pretpostavljen ali izostavljen (neostvaren) dio sloga“ ili „pola slovke“ (pola sloga) – kako je to govorio Antun Mažuranić (1859.: 13.). To dotični slog i čini kratkim – nedostaje mu druga, nulta mora, odnosno „pola sloga“. (Ovdje imamo svojevrsan paradoks: „pola sloga“ i jest *cio slog!*)

Pomicanjem siline-visine za jednu moru ulijevo (prema početku riječi) dobivamo ovakvu hijerarhiju naglasnoga kretanja u štokavskim govorima:

- 1.) *Pomicanje* unutar sloga za jednu moru (dakle: unutar slogovno pomicanje ili metatonija): rǎdīm > rǎdīm, krǎlj > krǎlj, sèlo > sèlo. Slučajeve kao N jd. rúka – N mn. rúke ne treba tretirati kao pomicanje, jer je tu riječ o *preskakanju* siline na početnu moru (odnosno slog) riječi: usp. N jd. rŭkǎ – N mn. rŭke – A mn. nǎ rŭke.
- 2.) *Prebacivanje* iz sloga u slog kao rezultat pomicanja za jednu moru (međuslogovno prebacivanje ili metataksa/retrakcija): nogǎ > nòga, za brǎta > zǎ brata, rŭkǎ > rŭka. Slučajeve kao sjedīm > sjèdīm ne treba razmatrati kao jednomorno pomicanje, jer se tu pretpostavlja prijelazna karika: sjedīm > sjedīm > sjèdīm (v. dalje).

Osim tih dvaju stupnjeva, označenih kao *pomicanje (metatonija)* i *prebacivanje (metataksa/retrakcija)*, postoji i treći:

- 3.) *preskakanje*: glǎvu > zǎ glǎvu, glǎvu > nǐ za glǎvu. Ovdje naglasna dinamika nije podvrgnuta načelu unutar slogovnoga i međuslogovnoga pomicanja siline za jednu moru, nego je riječ o međuslogovnome preskakanju siline na početnu moru fonetske riječi.

U posljednjem slučaju (3.), kako je rečeno, ne vrijedi načelo postupna (jednomornoga) pomicanja (glǎvu > *ni zǎ glǎvu > *ni zǎ glǎvu > *nǐ za glǎvu > nǐ za glǎvu), nego se odmah događa preskakanje naglasaka/siline s odgovarajućega sloga osnovne ili autosemantične riječi (glǎvu) na prvi slog (točnije: na prvu moru) fonetske riječi koja u danome slučaju uključuje proklitike *ni* i *za*: glǎvu > nǐ za glǎvu.

Do prebacivanja iz sloga u slog (slučaj 2.) dolazi kad je silina-visina stigla do granice prethodnoga sloga. Kako je u takvim slučajevima istaknuta prva mora sloga, u njima je uvijek riječ o *silaznome naglasku*. Tada kretanje siline-visine (odnosno

naglaska), pretpostavimo li da ono teče ulijevo, tj. prema početku riječi, može biti nastavljeno samo prebacivanjem u idući slog, i to na njegovu drugu (desnu) moru. Tako u tom novom položaju po logici stvari nastaje *uzlazni naglasak* – jer je istaknuta druga mora sloga. Ovdje uočavamo da se u štokavštini pretvorba akuta u cirkumfleks (npr. krāl̂j > krāl̄j) očituje kao *metatonija*, a pretvorba cirkumfleksa u akut (npr. ne ĩmā > nēmā) – kao *retrakcija (metataksa)*.³

Iz rečenoga proistječe da se postavkom o pomicanju siline-visine za jednu moru ulijevo relativizira, a možda na neki način i nadilazi ili čak neutralizira, tradicijsko razlikovanje metatonije (koja se shvaća kao promjena intonacije odnosno naglasaka unutar sloga) i metatakse (retrakcije) kao promjene naglasaka koja nastaje promjenom siline (i naglasaka) s jednoga sloga na drugi. Postaje, naime, jasno da između jednoga i drugoga procesa nema bitne razlike: promjena silinskoga-visinskoga mjesta vodi prema promjeni intonacije, a promjena intonacije vodi prema promjeni naglasaka – bilo da je riječ o unutar slogovnome bilo pak o međuslogovnome procesu. Tu je, kao što vidimo, cijelo vrijeme riječ o *pravilu pomicanja siline za jednu moru*. Isto je tako jasno da prilikom pomicanja logično dolazi do promjene cirkumfleksne (silazne, „trohejske“) intonacije u akutsku (uzlaznu, „jampsku“), i obrnuto – iz akutske u cirkumfleksnu.

No ostaje kvalitativna razlika između *pomicanja i prebacivanja* s jedne strane te *preskakanja* s druge. Za preskakanje vrijedi „načelo čelnosti“: naglasak ide na prvi slog fonetske riječi, a intonacija ostaje cirkumfleksna – iako se dugi cirkumfleks preskakanjem pretvara u kratki, dok duljina ostaje bez naglasaka (A jd. glāvu – nā glāvu, G jd. glādi – òd glādi).

Pretpostavimo li da naglasna obilježja sloga, tj. samoglasnika kao nositelja sloga, čine u hrvatskome jeziku kvantiteta (duljina/kračina) i silina-visina (naglašenost/nenaglašenost, silaznost/uzlaznost) i znamo li usto da slog može biti dug (dvomorani) odnosno kratak (jednomorani), tada, kombinirajući duljinu/kračinu s mjestom koje u slogu može zauzeti silina-visina, zaključujemo da su teorijski moguće sljedeće četiri kombinacije:

- *na kratkim slogovima*: 1.) silazna intonacija (silina-visina na prvoj mori) i 2.) uzlazna intonacija (silina-visina na drugoj mori): ‘v̄ǒ (= v̄), ǒ’v̄ (= v̄); npr. N jd. mr̄az – G jd. mr̄aza, N jd. b̄òb – G jd. bob̄a/b̄òba;
- *na dugim slogovima*: 3.) silazna intonacija (silina-visina na prvoj mori) i 4.) uzlazna intonacija (silina-visina na drugoj mori): ‘v̄v̄ (= v̄), v̄’v̄ (= v̄); npr. N jd. gr̄ad – G jd. gr̄ada, N jd. kr̄alj – G jd. kr̄alj̄a/kr̄alja. Ili shematski:

---

³ To međutim ne vrijedi za kajkavsko narječje u kojem imamo *unakrsnu metatoniju* tipa mēso > mēšo i sūša > sūša (Lončarić, 1996.: 27. – 28.).

	Kratki	Dugi
Silazni	‘v̄õ = v̄ (mr̄az – mr̄aza)	‘v̄v̄ = v̄ (gr̄ād – gr̄āda)
Uzlazni	õ’v̄ = v̄ (bòb – bob̄ä / b̄øb – b̄oba)	v̄’v̄ = v̄ (kr̄älj – kr̄älj̄ä / kr̄älj – kr̄älja)

U vezi s rečenim valja istaknuti da silina-visina može u hrvatskim dijalektima i govorima (ponajprije u starostokavskima i čakavskima) doći ne samo na bilo koji slog u riječi (početni, središnji, dočetni) nego i *na svaki od dvaju položaja unutar sloga, tj. na prvu ili na drugu moru*. Pritom, kako je rečeno na početku ovoga razmatranja, mogu biti ostvarene (aktualizirane, materijalizirane) dvije more, pa je riječ o dugome slogu, ili je pak ostvarena samo jedna mora (dok je druga potencijalna odnosno nulta), pa je tu riječ o kratkome slogu. To znači da se silaznost i uzlaznost ostvaruju kako na dugim tako i na kratkim slogovima, samo što se na dugima aktualiziraju u potpunosti, a na kratkim su slogovima „pasivne“, tj. potencijalne. No njihova je uzlaznost/silaznost jasno vidljiva u paradigmama, gdje se pokazuje da kratkosilazni naglasak u mr̄az i u b̄øb nije isti: imamo N jd. mr̄az – G jd. mr̄aza te N jd. b̄øb – G jd. bob̄ä/b̄oba. To znači da je za određivanje naglasaka riječi važnija cijela naglasna paradigma nego naglasak u pojedinoj paradigmatskoj poziciji – ma koliko ona bila jaka (npr. nominativ jednine).⁴

Povijesno-evolucijska dinamika štokavskih naglasaka pokazuje upravo takav razvitak. Ilustrirajmo taj proces riječju *rešetar*:

rešetār > rešetār > rešetār > rešetār   rešetār > rešetār
 r̄oeš̄eeta’ar > r̄oeš̄eet’aar > r̄oeš̄e’et’aar > r̄oeš̄’eetaar > r̄eš̄’eetaar > r̄’eš̄eetaar⁵

U gornjem je primjeru svaki od triju slogova podvrgnut dvama pomicanjima koja pak daju šest naglasnih mogućnosti. Valja pretpostaviti da bi se sve te teorijske mogućnosti mogle ovjeriti u pojedinim (različitim) štokavskim dijalektima i mjesnim govorima.

⁴ Pogrešno je misliti da je *naglasak riječi* rezerviran samo za nominativ jednine ili za infinitiv, tj. za one oblike koji se obično daju u rječnicima. Naprotiv, *naglasak riječi* obuhvaća *sveukupnost oblika u kojima se riječ može naći*. U tome se smislu može govoriti o smjenidbenoj (paradigmatskoj) naravi naglasaka svake pojedine riječi. Drukčije rečeno: naglasak je stvar *paradigme*, odnosno *sustava*, a ne *pojedina oblika*.

⁵ Na isti način funkcioniraju primjeri kao Petr̄áč > Petr̄áč > Pètr̄áč > Pètr̄áč, Konč̄ār > Konč̄ār > Kònč̄ār > Kònč̄ār, Lonč̄ār > Lonč̄ār > Lònč̄ār > Lònč̄ār, Morn̄ār > Morn̄ār > Mòrn̄ār > Mòrn̄ār, Vukov̄ār > Vukov̄ār > Vukòv̄ār > *Vukòv̄ār > Vùkov̄ār > Vùkov̄ār. Vidimo da se pomaci na početne slogove riječi najčešće događaju prilikom pretvorbe općih imenica u imena ljudi i gradova. Tu je vjerojatno na djelu *učinak vokativa*, jer se u svim takvim slučajevima – možda već na razini jezične podsvijesti – pokreće vokativni naglasak (lònč̄āru!, mòrn̄āru!, Vùkov̄āru!) koji se zatim nameće ostalim padežima.

Evo još nekoliko primjera:

rúka	rúku	rükū	rúkama	mâjkama			
ru'uk'aø	r'uukuø	r'uøkuu	rø'uk'aømaø	m'ajkaømaø			
sestrã	> sèstra	> sèstra	vodã	> vòda	> vòda	Bôg	> Bòga
søestr'aø	> sø'estr'aø	> s'eøstraø	vøod'aø	> vø'od'aø	> v'øodaø	B'oog	> B'øogaø

Slučajeve kao *sèstra*, *vòda* nalazimo, kad je riječ o štokavskome narječju, u govoru crnogorskoga plemena Ozrinići (Rešetar, 1900.: 85. i dr.; Šahmatov, 1903.: 341.), a mogu se čuti i u dubrovačkome dijalektu.

Tako se pokazuje i smisao dvoslogovnosti novoštokavskih uzlaznih naglasaka (,): oni se ostvaruju upravo na dvama susljednim slogovima. Za razliku od njih, naglasci ~, ^ ostvaruju se u okviru jednoga sloga (zato se nazivaju jednoslogovnicima), što znači da je idući slog znatno slabiji (niži) nego prethodni na kojem je naglasak. Isto tako jasnijom postaje i evolucijska narav našega naglasnoga sustava – od staroštokavštine i čakavštine prema novoštokavštini. Izgovor

„rukāv, vodē činio je međustanje [*promezutočnoe proiznošenie*] među rukāv, vodē i rükāv, vòdē“ (Šahmatov, 1898.: 5).

Aleksej Šahmatov čak dopušta i mogućnosti da je nekad, u općeslavenskome, bio kratak uzlazni naglasak na posljednjem slogu riječi *voda*, tj. *vodà*, od čega je onda pomakom nastao kratak silazni na istome slogu: *vodã*. Na taj je način uspostavljena ovakva naglasna simetrija: G jd. *vodě* (u Šahmatova *vodé*) > G jd. *vodē* prema N jd. *vodã* > N jd. *vodã* (Šahmatov, 1903.: 349.). Drukčije rečeno, s N jd. *vodã* povezan je G jd. *vodě* (tu je riječ o starijem stanju), a s N jd. *vodã* – G jd. *vodē* (novije stanje). U shemi koja se služi nultom morom i prikazuje prebacivanje siline-visine sa starih na nove slogovne položaje ti bi odnosi izgledali ovako:

- 1) *vodã* – *vodē* = *vøodø'a* – *vøode'e*
- 2) *vodã* – *vodē* = *vøod'aø* – *vøod'ee*
- 3) *vòda* – *vòdē* = *vø'od'aø* – *vø'od'ee*
- 4) *vòda* – *vòdē* = *v'øodaø* – *v'øødee*⁶

Kao što je rečeno, valja imati na umu da kretanje siline-visine (i naglasaka) unutar riječi nije samo povijesno-genetske naravi nego i smjenidbene (paradigmatske). Tako promjena *vodã* > *vòda* > *vòda* ima razvojno-vremensku (povijesnu) narav, a promjena N jd. *vòda* > A jd. *vòdu* > N mn. *vòde* povezana je sa sklonidbom konkretne imenice, tj. s pojedinim njezinim paradigmatskim položajima. Pritom zapažamo da je u prvome slučaju riječ o *pomicanju* (tj. N jd. *vodã* > N jd. *vòda*), a u drugome – o *preskakanju* naglasaka (usp. N jd. *vodã* > A jd. *nã vodu*).

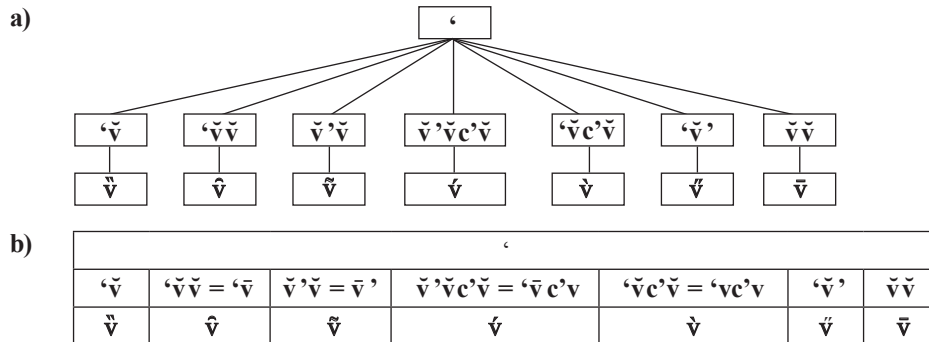
Kao problem pokazuje se pretvorba (metamorfoza) ostvarene more u nultu (npr. *a* > *ø*, *e* > *ø* itd.), kao i nulte u ostvarenu (*ø* > *a*, *ø* > *e* itd.). Iz primjera je naime vid-

⁶ Usp. u kajkavskim govorima: N jd. *vòda* – G jd. *vòde*.

ljivo da nulta i ostvorena mora u procesu pomicanja siline-visine, odnosno naglasaka, mijenjaju mjesta: najprije se ostvaruje (materijalizira) desna (druga), a zatim lijeva (prva) polovica sloga. (Pritom pamtimo da ovdje *jedna mora*, shvaćena kao *polovica dugoga, dvomornoga, sloga*, zapravo čini cijeli slog.) Stoga se *mjesto i pomicanje* pokazuju, bar u određenim situacijama, kao virtualni (idealni) čimbenici intonacijsko-naglasnih promjena.

Supetar, 16. kolovoza 2014. – Zagreb, 1. prosinca 2014.

Prilog
Derivacija hrvatskih naglasaka i intonacija iz siline (´)
i trajanja sloga (duljine ˘ i kraćine ˙)

´ = silina

ṽ/v = kratki samoglasnik (1 mora)

ṽṽ/v̄ = dugi samoglasnik (2 more)

´ṽ˘ = poludugi samoglasnik (1,5 mora)

ṽ = kratkosilazni naglasak, silazna intonacija (silina na prvoj i jedinjoj mori)

v̂ = dugosilazni naglasak, silazna intonacija (silina na prvoj mori istoga sloga)

ṽ˘ = neoakut (posavski akut, čakavski akut, kajkavski akut), uzlazna intonacija (silina na drugoj mori istoga sloga)

v̂ = dugouzlazni novoštokavski naglasak, akutska intonacija (silina-visina na dvama susljednim slogovima, tj. na drugoj mori prethodnoga sloga i prvoj mori idućega)

v̂ = kratkouzlazni novoštokavski naglasak, akutska intonacija (silina-visina na dvama susljednim slogovima, tj. na prvoj i jedinjoj mori prethodnoga sloga i na prvoj mori idućega)

v̄ = poludugi naglasak (silina-visina na jednome slogu, trajanje otprilike 1,5 moru, blago uzlazna intonacija) (Užarević, 2014.: 109. – 110).

Literatura

Babić, Zrinka, Josipović, Višnja, 1991., U potrazi za sustavnim prikazom hrvatskih naglasaka, *Suvremena lingvistika*, Zagreb, br. 31. – 32., str. 37. – 58.

Gopić, Josip, 1907., Prilog poznavanju akcenatske teorije Mažuranićeve u obziru na komentatorska domišljanja, *Naklada Literarnoga kluba akademičke mladosti Starčevićanske*, Zagreb

- Gvozdanić, J., 1980., Tone and Accent in Standard Serbo-Croatian Language, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien
- Kapović, Mate, 2008., Razvoj hrvatske akcentuacije, Filologija, Zagreb, br. 51., str. 1. – 39.
- Langston, Keith, 2006., Čakavian Prosody. The Accentual Patterns of the Čakavian Dialect of Croatian, Slavica Publishers, Indiana University, Bloomington
- László, Bulcsú, 1996., Bilješka o književnome naglasku hrvatskome, Suvremena lingvistika, Zagreb, sv. 1. – 2., br. 41. – 42., str. 333. – 391.
- Lončarić, Mijo, 1996., Kajkavsko narječje, Školska knjiga, Zagreb
- Lukežić, Iva, 2012., Zajednička povijest hrvatskih narječja. 1. Fonologija, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, Grobnik, Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine
- Mažuranić, Antun, 1859., Slovnica Hèrvatska za gimnazije i realne škole, troškom spisateljevim, Zagreb, pretisak 2008., Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb
- Rešetar, Milan, 1900., Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Wien
- Šahmatov, Aleksej, 1898., Къ istorii udarenij v slavjanskihъ jazykahъ, Izvèstija otdèlenija ruskago jazyka i slovesnosti, tomъ III, knižka 1-ja, Sanktpeterburgъ, str. 1. – 34.
- Šahmatov, Aleksej, 1903., Schriften der Balkankommission. Linguistische Abteilung. I., Südslavische Dialektstudien, Heft I. Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten von Milan Rešetar, Wien, 1900, VI + 222, 4^{oc}, Izvèstija Otdèlenija ruskago jazyka i slovesnosti Imperatorskoj Akademii Naukъ, т. VI, Sanktpeterburgъ, str. 339. – 353.
- Užarević, Josip, 2012., Bilježenje naglasaka u hrvatskome i dvoznakovni sustav, Jezik, Zagreb, god. 59., br. 4., str. 126. – 143.
- Užarević, Josip, 2014., Povijest istraživanja neoakuta (Od Kašića do Ivšića), u Anica Bilić (ur.), Šokačka rič 11., Slavonski dijalekt i leksikografija, Zbornik radova znanstvenoga skupa Slavonski dijalekt s međunarodnim sudjelovanjem, Vinkovci 8. i 9. studenoga 2013., Zajednica kulturno-umjetničkih djelatnosti Vukovarsko-srijemske županije, Vinkovci, str. 53. – 112.

Sažetak

Josip Užarević, Filozofski fakultet, Zagreb

UDK 801.612, izvorni znanstveni rad

primljen 1. prosinca 2014., prihvaćen za tisak 30. siječnja 2015.

Zero-Mora and the Rule (Law) of Moving of the Ictus for One Mora

The introduction of the term zero-mora solves the problem of the falling and the rising intonation in short syllables. The starting premise is that every syllable – both long and short – has two morae, but in short syllables one of the morae is not actualized. If the ictus is on the first mora, the intonation is falling, and if it is on the second mora, the intonation is rising. Here the following rule (law) applies: the ictus moves for *one mora* to the beginning of the word, but not for the *entire syllable*. This explains the diversity of accent systems that vary from two or three accents in Old-Štokavian dialects to the system with four accents in Neo-Štokavian.